హిస్టీరియా
(Hysteria)

దేశంపై అత్యవసర పరిస్థితి పడగవిప్పుకొంది.

అర్ధరాత్రి పూట పోలీసులు – దేశం నలుమూలలా విజృంభించారు. నియంతృత్వాన్ని వ్యతిరేకించిన ఇళ్ళ తలుపులుకొట్టారు. ఉన్నఫలంగా ఆయా వ్యక్తులను తీసికెళ్ళి పోలీసు లాకప్పులలో కుక్కారు. చట్టం అమలులోకి రావటానికి ఒక్కరోజు ముందే అరెస్టులు జరిగిపొయ్యాయి. పోలీసు స్టేషన్లకు వెళ్ళిన వ్యక్తులు మళ్ళీ ఇళ్ళకు తిరిగి రాలేదు. వారిపై అంతరంగిక భద్రతా చట్టం ప్రయోగించబడ్డది. 'మీసా' విషపుకోరలలో చిక్కుకొన్నవాళ్ళు – అటు నుంచి అటే జైళ్ళకు వెళ్ళిపోయారు.

జైళ్ళకు వెళ్ళి నెల రోజులు గడిచి పోయినా, ఆ నిర్భాగ్యులు ఏఏ జైళ్ళలో, ఎందుకు, ఎప్పుడు నిర్బంధించబడ్డారో మొదలైన సమాచారాన్ని ప్రభుత్వం – వారి వారి తల్లిదండ్రులకూ, భార్యా పిల్లలకూ అందించలేదు.

'డిటెన్యూలుగా' గా పిలువబడుతున్న ఈ నిస్సహాయులు తతిమ్మా ఖైదీలతోపాటు జైళ్ళలో గోడల మధ్య విచారణలేని నిర్బంధానికి గురై కాలం వెళ్ళదీస్తున్నారు.

అటువంటి ప్రిజన్‌లతో ఒక జైలు....

సెంట్రల్ ప్రిజన్ – వరంగల్.

సెంట్రల్ ప్రిజన్ – వరంగల్.... సువిశాలమైన కారాగారం, "డిటెన్యూలకు, ఖైదీలకూ, బాహ్య ప్రపంచంతో సంబంధాలు తెంచివేస్తూ 'సుధీర్ఘమైన గోడ' దీర్ఘ చతురస్రాకారంలో ఉంది. ఆ గోడ మధ్యలో ఉన్నతమైన ముఖద్వారం, ఆ ముఖద్వారానికి కాపలాకాస్తూ అటూ ఇటూ సాయుధులైన పోలీసులు.

రాచ ఠీవిని ఒలకపోస్తూ ఆకాశంలో చొచ్చుకుపోయిన ఆ ముఖద్వారానికి రెండు పెద్ద తలుపులు. ఆ తలుపు రెక్కలలో ఒకదానిలో మనిషి దూరటానికి వీలుగా ఒక రంధ్రం. మనుషుల రాకపోకలు ఆ రంధ్రం ద్వారా జరగాలి.

ఆరోజు..... అనారోగ్యంతో ఉన్న రాజకీయ నిర్బంధితులను ఖైదీలను 'యం-జి-యం'కు పంపిస్తున్న రోజు.

ఆరోజు ఉదయం.... ఖైదీలు, డిటెన్యూలు, ఆ రంధ్రంలో దూరి జైలు బయటికి పోతున్నారు. సూదిలో దారంలా. టైం-ఎనిమిదిన్నర గంటలు.

ఆముఖద్వారం లోపలివైపు 'పోర్టికో'లో కొందరు డిటెన్యూలు పైజామా జేబులు, లాల్చీల జేబులు బయటికి లాగి లాగి, పోలీసులకు చూపెడుతున్నారు. పోలీసులు బయటికి వెళుతున్న డిటెన్యూలను 'చెక్' చేస్తున్నారు. ఖాళీ జేబులున్న డిటెన్యూలను రంధ్రంలో దూరటానికి అనుమతిస్తున్నారు.

జట్లు - జట్లుగా బయటికి పోతున్నారు. 'స్క్రూటినీ' కోసమై చివరి జట్టులో 'జంగన్న-రవి' నిలబడి ఉన్నారు.

"రహస్యమైన పత్రాలు కానీ, ఉత్తరాలు కానీ, ఏమీ లేవు లేవయ్యా!... చూసుకో".... అంటూ రవి చేతులు పైకెత్తాడు.... "హేండ్సప్" పొజిషన్‌లో.

"ఏమోసార్.... మిమ్మల్ని నమ్మిందెవడు? ఏదైనా జరిగిందంటే మా పెళ్ళాం పిల్లల నోట్లో మన్ను బడుతుంది".... నడుంచుట్టూ వీపు చుట్టూ తట్టి చూస్తున్న కానిస్టేబుల్ అన్నాడు.

స్క్రూటినీ అయిపోయి సందులో నుండి బయటికి వెళ్ళిన డాక్టర్ లోకనాథం గారు మళ్ళీ లోనికొచ్చాడు. వాంతి చేసుకో బోతున్నట్టుగా ముఖం పెట్టుకొని తల వాల్చుతున్నాడు.

"ఏమిటీ సంగతి!.... యం-జి-యం లిస్టులో మీ పేరు లేదా?" జంగన్న ఆతురతతో అడిగాడు.

"నా పేరుంది!.... కానీ సంకెళ్ళు వేస్తున్నారు చేతులకు... ఇంత బ్రతుకు బ్రతికి ఈ సంకెళ్ళు వేయించుకోవటం నాకు ఇష్టం లేదు"

"అవసరం మనది.... ఏం చేస్తాం?... సంకెళ్ళు ఎందుకు వేస్తున్నారంటే జవాబు చెప్పే నాథుడెవడు?.... మనం కూడా నేరస్థులమనే వాళ్ళ భావన"....

"ఏమో! నేనురాను.... 'పెరోల్' దొరికి బయటి కొచ్చేవరకు జైల్లోనే ఉంటాను" లోపలికెళ్ళిపోయాడు డాక్టర్ లోకనాథం.

"పరిగ ఏరుకోటానికొచ్చి పటేల్ బిడ్డనందట ఎనకటికొక పోరి"... అన్నట్టుంది మన డాక్టర్ సాబ్ యవ్వారం... జైలుకొచ్చినాక అన్ని బాధలూ పడాలి.... మనం ఎవనిమీద అలిగిపోయినా అడిగే గాడిదకొడుకెవ్వడయ్యా రవీ?...."

రవి సమాధానం చెప్పలేదు. ఇబ్బందిగా ముఖం పెట్టుకొని కదలకుండా అలాగే నిలబడ్డాడు.

జేబులు తనిఖీ కార్యక్రమం ముగించి బయటికి వెళ్ళడానికి అనుమతించాడు డిప్యూటీ జెయిలర్.

జంగన్నా! నేనుకూడా లోపలికెళతా! ఈ సంకెళ్ళు వేయించుకోవడం నాకు కూడా మంచిగ అనిపించటంలేదు.... ఛష్... నాన్సెన్స్.... మనం దొంగలమా! ఖూనీకోరులమా?... జైల్లో పెట్టారు. సరిపోయింది. సంకెళ్ళు వెయ్యటానికి మనం చేసిన నేరమేమిటి?... నో–నో జంగన్నా.... ఇంతకన్నా మరో పరాభవం లేదు. మనం అందరం కలిసి ఇప్పుడే ఇక్కడే దీన్ని 'ప్రొటెస్టు' చెయ్యాలి... '[illegible]' కు పోమని ఈ పోర్టికో లోనే సత్యాగ్రహం చేద్దాం"... రవి కళ్ళలో తిరుగుబాటు కిరణం. ఆ కళ్ళు ఎదుటి వ్యక్తి సహకారం అర్థిస్తున్నాయి.

"అవన్నీ ఈ రోజు కుదరవురా... – నోళ్ళకు, పత్రికలకు, ఫండమెంటల్ రైట్స్‌కి అన్నిటికీ సంకెళ్ళున్నాయి... ఈ చేతులకు సంకెళ్ళు వేయించుకోవటం చిన్న విషయం. ఛలో నడువ్... అక్కడ నీ భార్య, అమ్మ [illegible] ఎదురు చూస్తుంటారు... ఈ [illegible] ఇంకో రోజు పెట్టుకుందాంతా! – రోజులు మనవి కావు"... జంగన్న రవి భుజాలు పట్టుకొని ముందుకు నడిచాడు.

ఇనుప జల్లెడలున్న 'బ్లూ' కలర్ పోలీసు వ్యాన్లు బయలుదేరడానికి సిద్ధంగా ఉన్నాయి. ముందు వెళ్ళిన డిటెన్యూలు, ఖైదీలు వాటిల్లో కూర్చొని ఉన్నారు. ఒక వ్యాన్‌కు తలుపులు బిగించి ఉన్నాయి. రెండవ వ్యాన్ ప్రక్కనే సాయుధులైన రిజర్వు పోలీసులు బేడీలు పట్టుకొని నిలబడ్డారు.

రవి మెయిన్‌గేటు ముందు నిలబడి పరీక్షగా చూశాడు.

ఆరుబయట ప్రపంచం.

తార్రోడుపై జారపొయ్యే కార్లు - రిక్షాలు, సైకిళ్ళు, ఒకదానివెంట ఒకటి పోతున్నాయి. మనుషుల అరుపులు, మానవ జీవితపు సామూహిక కదలికలు, జీవంతో తొణికిసలాడే బాహ్య ప్రపంచం.

అనిర్వచనీయమైన ఆనందం కలిగింది ఒక్క క్షణం.

"రండి రండి.... మీ కోసమే ఇంత ఆలస్యమైంది - ఇక్కడే తొమ్మిదయింది".... గోపాలాచార్యులు ఆప్యాయత నిండిన కంఠంతో... రవీ" అని పిలిచాడు. వెనకె తలుపులు తెరిచి ఉంచిన పోలీసు వ్యాన్ ప్రక్కనే గోపాలాచార్యులు నిలబడి ఉన్నాడు. తల పూర్తిగా నెరసిపోయింది. ఆయుర్వేద వైద్యం చదివి, వరంగల్‌లో జీవితం గడపుతుండేవాడు. సత్యాగ్రహం, నిరసన వ్రతం మొదలైన అహింసా పద్ధతుల ద్వారా నియంతృత్వాన్ని ఎదిరించి జైల్లో అడుగు పెట్టాడు. అతని కుడిచేతికి బేడీలు తగిలించి ఉన్నాయి - ఒకరింగు,.... రెండవ రింగు బేడీలు రవి ఎడమచేతిని అలంకరించటానికి సిద్ధంగా ఉన్నాయి.

ఇద్దరిద్దరికి కలిపి బేడీలు వేసే పద్ధతి. ఉదయ సూర్యుని కాంతులు రాని చెట్ల సందుల్లో నుండి దూసుకొచ్చి బేడీలపైబడి తళుక్కు తళుక్కున మెరుస్తున్నాయి. డిటెన్యూల పట్ల పాలక వర్గాల పరిహాస భావానికి, ఎగతాళికి సంకేతంగా ఉన్నాయి అవి.

రవి వ్యాన్ చెంతకు నడిచాడు.

జీవితంలో మొదటిసారిగా సంకెళ్ళు వేయించుకోబోతున్న క్షణం. దొంగలకూ, హంతకులకూ, సంఘవిద్రోహులకూ, ఉద్దేశించబడిన సంకెళ్ళు తన చేతులకు చుట్టుకోబోతున్న సమయం. గుండెల్లో పొడిచినట్లుగా అనుభూతి. ఆ అవమానానికి తల ఒగ్గక డాక్టర్ లోకనాథంలా తిరిగి లోనికెళ్ళాలనిపించింది.

మెరుస్తూన్న ఇనప సంకెళ్ళను ప్రత్యక్షంగా చూస్తూన్న అతని కళ్ళలో నిప్పులు రాజుకోసాగాయి. లాల్చీ జేబుల్లో ఉన్న తన చేతులు పిడికిళ్ళు బిగించసాగాయి.

"కామ్రేడ్ తొందరగా పనికానివ్వు... ఎందుకంతగా 'ఫీ'లవుతున్నావ్. నీకు అంత సెంటిమెంట్ ఫీలింగ్ పనికిరాదు... టేకిట్ ఈజీ – రెండు రోజులు పోతే అంతా అలవాటయిపోతుంది... సంకెళ్ళు, పోలీసులూ మన జీవితంలో ఒక భాగం. ఉద్యమ నిర్వాహకులుగా మనం ఎన్నో పరాభావాలకు, అన్యాయాలకు గురికావాలి ముందు ముందు... చేతులు బయటికి తియ్యి".....
అనునయించసాగాడు జంగన్న.

పెద్దపులి లాంటి ముఖం.

ఎర్రగా ఎత్తుగా నిండైన విగ్రహం జంగన్నది. ఒక చేతికి బేడీలు తగిలించుకొని, మరొక చేతిలో తన గుబురు మీసాలు దువ్వుకుంటూ ఫ్రంట్‌సీటు వద్ద నిలబడిన రిజర్వ్ యస్.ఐతో నిర్వికారమంగా మాట్లాడుతున్నాడు – సంకెళ్ళు తగిలించారన్న స్పృహ లేకుండా....

రవి అనాలోచితంగా ఒక్కడుగు ముందుకు వేశాడు – తన ఎడమచేతిని బయటికి తీసి.

కానిస్టేబుల్ చేతిని పైకెత్తి ముంజేతికి కంకణం తొడిగాడు. స్క్రూ తిప్పి తాళం వేశాడు బేడీలకు. సంకెళ్ళు ఊహించినంత, పైకి కనిపించినంత, తేలిగ్గా లేవు. ఎంతో బరువుగా ఉన్నాయి. ఇనుప ముద్ద చేతికి వ్రేలాడుతున్నట్లు చెయ్యి కృంగిపోసాగింది. ఎవరితోనూ మాట్లాడక, ఎవరి ముఖాల్లో చూడక మౌనంగా వ్యాన్‌లోకి ఎక్కి బరువైన తన ఎడమచేతిని మోకాలిపై పెట్టుకున్నాడు రవి.

చెట్ల నీడలను దాటిన 'బ్లూవ్యాన్' యంజియం ముందుకొచ్చింది.

యం-జి-యం. మహాత్మాగాంధీ మెమోరియల్ హాస్పిటల్‌లోనికెళ్ళి 'పోర్టికో'లో ఆగింది.

'అవుట్ పేషెంట్స్ స్లిప్స్ తీసొకొస్తాను ఎవ్వరినీ దిగనివ్వ వద్దు..." అంటూ ఫ్రంట్ సీటులో నుండి దిగిన యస్.ఐ. కానిస్టేబుల్ అవుట్ పేషెంట్ బ్లాక్ వైపు నడిచాడు.

ఇనుప జల్లెడ చదరాలలో ఒక చదరంలో కన్ను పెట్టి రవి (ఓ.పి.) వార్డ్ కేసి చూడసాగాడు.

"ఓ.పి." వార్డు ముందు గుంపులు గుంపులుగా జనం - సినిమా హాలు వద్ద కొత్త సినిమా మొదటిరోజున టిక్కెట్ల కోసం తొక్కిసలాడినట్లు ఆడుతున్నారు. ఆడవాళ్ళను, మగవాళ్ళను క్యూలో నిలబెట్టడానికి ప్రయత్నిస్తున్నారు యూనిఫారాలల్లో ఉన్న వార్డ్ బోయ్‌లు - ఎర్ర టోపీలు - పోలీసులు.

ఎక్కడ చూసినా పోలీసులు. ఆస్పత్రి వద్ద పోలీసులు, సినిమా హాల్స్ వద్ద పోలీసులు, రైల్వే స్టేషన్స్‌లో పోలీసులు, భారతదేశమంతా పోలీసు యూనీఫారాలు... "ఎవ్రీ పిఫ్‌త్ మాన్ ఈజ్ ఎ పోలీస్ మాన్ ఇన్ మై మదర్ లాండ్...." రవి అనుకున్నాడు.

"నీ మీద, నీ మందు మీద మన్నుబడ... ముదనష్టపోడా!.... ఎంత దెబ్బకొడితివిరా!" లాఠీ దెబ్బ తిన్న నడివయస్సు స్త్రీ ఎవరో తిట్టుకుంటూ వ్యాన్ ప్రక్కగా నడిచిపోతోంది.

"ఆవిడను ఎందుకు కొట్టావని".... ఎవరూ అడగలేదు ఆ కానిస్టేబుల్‌ని. ఆమె అతని ప్రవర్తనకు నిరసనగా మందూ మాకూ వద్దని ఖాళీ సీసా తీసుకొని వెళుతుంటే అందరూ గారడీ చూస్తున్నట్లు పళ్ళికిలుస్తున్నారు.

"మనకు ఇక్కడ ఒక్క గంట, గంట గంటన్నర టైం - అంటే... ఈలోగా మన వాళ్ళతో మాట్లాడటం పూర్తి చేసుకోవాలి".

"మా అక్కా బావా వస్తారన్నారివాళ - ఈ జనంలో ఎక్కడున్నారో"..... తోటి డిటెన్యూల మాటలు.

వాళ్ళ కళ్ళు ఇనప జల్లెడ చతురస్రాకారపు సందుల్లో నుండి వెతుకుతున్నాయి - ఆత్మీయులను, మిత్రులను.

వాళ్ళ కళ్ళలో అతురత... ఆవేదన.

ఆ మాటలు విన్న రవి ఉలిక్కిపడ్డాడు. తన భార్యా పిల్లలూ, తల్లిదండ్రుల కోసం పరీక్షగా చూడసాగాడు. అవుట్ పేషెంట్స్ గుంపులో లేరు.

అటు స్కూటర్ స్టాండ్...... – షెడ్‌వైపు లేరు.... లేరు.

ఇటు – కత్తిరించిన సరివిచెట్ల నీడన.... రోడ్ బారుకు... లేరు... లేరు.

పక్క రోడ్ పైన.... రోడ్.... మెయిన్ గేట్, రోడ్ పైన చూపులు సారించాడు.

ఆమె ఎవరు?.... తన భార్య.... కాత్యాయిని..... అవును. మెయిన్ గేటులో రిక్షాదిగింది ఇప్పుడే. ఇంత ఆలస్యం ఎందుకయినట్టు?... బహుశా బస్ అంది ఉండదు. మన ఊళ్ళో ఎక్స్‌ప్రెస్ బస్సులాగవు. ప్యాసెంజర్ బస్సులు దొరకవు.... మన ఊరి నుండి వరంగల్ వచ్చేలోగా, వరంగల్ నుండి హైదరాబాద్ మూడు సార్లు పొయ్యి రావచ్చు. అవును... తను ఒక్కర్తెనే దిగింది.... ఏం సంగతి?.... పిల్లలేరి?... వాళ్ళను ఈ సారికి వద్దనుకుందేమో!.... చేతిలో పండ్ల బుట్ట ఎందుకు? – తనకు ఏ రోగమొచ్చిందని.... ఛాదస్తపు మనుషులు.... రానివ్ చెప్తా.... బుట్ట ఊపుకొంటూ నడుస్తోంది. గబగబానడుస్తోంది, టైం అయిపోతుందని పాపం... అరెరే.... చీరె కాళ్ళకు అడ్డం బడి ముందుకు తూలింది. పండ్ల బుట్టలో పండ్లు దొర్లిపోతున్నాయి. పసుపు రంగు బత్తాయిలు బంతుల్లా పరుగెడుతున్నాయి. సిగ్గుపడిపోయి గబగబా ఏరుకొంటోంది. మొత్తం నాలుగే కిందబడినట్లున్నాయి... వస్తోంది.”

సూర్యరశ్మి సోకి ముఖం తళుక్కు తళుక్కున మెరిసి కోణాలు, కోణాలుగా కనిపిస్తోంది. ఆమె ముఖం – రవికి – 'ప్రిజమ్' నుండి చూసినట్లుగా.

ఆమె ఎవరు?....

ఎవరు?... ఆమె తన భార్య కాదు. కాత్యాయిని కాదు. భార్యగా కనిపించి భ్రమ గొలిపిన మరొక మనిషి... ఛీ.... ఛీ... తన కళ్ళు సరిగా పనిచెయ్యడంలేదు. జైలుకొచ్చిన పిదప మనస్సుతో పాటు అన్ని అంగాలు దెబ్బతిన్నట్లున్నాయి.

ఆ తరువాత ఇద్దరు ముగ్గురు స్త్రీలు – నడకలో ఒకరు, చీరె రంగుతో ఒకరు, వెనుక భాగంతో మరొకరు తనకు భ్రమ కలిపించి వార్డ్‌లోకి వెళ్ళిపోయారు.

అవుట్ పేషెంట్స్ స్లిప్స్ వచ్చినయి.

సంకెళ్ళ గలగలలు - గ్రీసులేని సీట్ల కిర్రుకిర్రు కదలికలు. డిటెన్యూలు దిగారు. జంట జంటలుగా.

రవి దిగాడు సిగ్గుపడుతూ మంజేతికున్న బేడీలు కనబడకుండా తన చేతిని గోపాలాచార్యులకు అన్చి, లాల్చీనిండుగా కప్పుకున్నాడు. డిటెన్యూల వెనుక పోలీసులు. బంధూక్ మడిమలు క్రిందకు దించి బారల్స్ గాలిలోకి ఎత్తిపట్టి నిలబడ్డారు.

సబ్ ఇన్‌స్పెక్టర్ కదిలాడు.

సంకెళ్ళతో బంధింపబడిన డిటెన్యూలు 'స్టెయిర్ కేస్' పైకి ఎక్కిపోసాగారు - ట్రెయిలర్ బస్సుల్లా జంటలు.... - జంటలుగా పైకి పొయ్యారు. వాళ్ళ వెనుక సాయుధ రిజర్వు సిబ్బంది, మిలిటరీ బూట్ల తాకిడితో స్టెయిర్ కేస్ టక్, టక్ మని ప్రతిధ్వనించసాగింది. సామాన్య జనానికి భీతి గొలిపే ఎట్మాస్ఫియర్ సృష్టించారు రిజర్వు పోలీసులు. పేషెంట్సు ఎటువాళ్ళు అటు ప్రక్కకు తప్పుకున్నారు. ఆ జనంలో తన భార్య లేదు.

హాస్పిటల్ సూపరింటెండెంట్ గదిలో హాజరుపరిచాడు. యస్.ఐ- డిటెన్యూలను అవుట్ పేషెంట్స్ స్లిప్పులు సూపరింటెండెంట్ టేబుల్‌పై పెట్టి సంకెళ్ళు ఊడతీయించాడు. రవి తనముంజేతిని చూసుకొన్నాడు. వాత పడింది. గాలి ఆడక చెమటతో తడిసి తెల్లగా ఉంది. "హేండ్ కర్చీఫ్"తో దానిని తుడ్చుచుకున్నాడు.

"చలో సాబ్".... అవుట్ పేషెంట్ స్లిప్‌ను ఒక చేతిలో, మరొక చేతిలో బేడీలు పట్టుకొన్న కానిస్టేబుల్ రవిని హెచ్చరించాడు. కంటి విభాగం వైపు నడుస్తూన్న కానిస్టేబుల్‌ను రవి అనుసరించాడు.

వరుసగా అటూ ఇటూ ఉన్న గదుల మధ్య సన్నని ఇరుకు వరండా.

వెలుతురు ప్రవేశించే వీలు లేక వరండా చీకటిగా ఉంది.

"కన్ను - విభాగం"....

బాణం గుర్తుతో చిన్న సైన్ బోర్డు. ఆ సైన్‌బోర్డు ప్రక్కన ఆ మూలలో బెంచి. ఆ బెంచీపై రోగులు - స్త్రీలు, పురుషులు. వాళ్ళందరూ కళ్ళలో 'డ్రాప్స్'

వేయించుకుని కళ్ళు మూసుకొని జపం చేస్తున్నారు - సీలింగ్ కేసి ముఖాలు ఎత్తి పట్టుకొని. ఆ బెంచి మూలన కళ్ళలో ముందు వేయించుకొన్న రెండు కళ్ళు ఆ చీకటిని పెగుల్చుకొని మెరుస్తున్నాయి, రేడియమ్ కళ్ళల్లా.... ఎవరామె?... తనభార్య... కాత్యాయిని.

తను కనిపించిన వెంటనే తన భార్య కళ్ళలో తళుక్కుమని మెరుపు మెరవలేదు ఇన్నాళ్ళలా. తన 'ఇమేజ్' ఆమె కళ్ళను ఆకట్టుకోలేదు. "పోస్టమార్టం" గదిలో దాచబడిన శవాన్ని చూడటానికొచ్చిన బంధువులా, దూరంగా నిలబడి భయం భయంగా చూస్తోంది. పోలీసునూ, తననూ కలిపి చూపులు మార్చి మార్చి చూస్తోంది అనుమానంగా.

నిర్లిప్తంగా, అర్ధంలేని చూపులు.

నిస్పృహతతో ఆరిపోయిన కళ్ళు.

అతనికి భార్యను ఎలా పల్కరించాలో అర్ధం కాలేదు. తను ఏం మాట్లాడాలో తోచలేదు. ఎదురెదురుగా నిలబడి ఒకరినొకరు చూసుకోవటం మినహా ఏమీ మాట్లాడుకోలేక పొయ్యారు. ఆమె చెంపలపై కన్నీళ్ళు జారి పమిట పైబడి ఇంకిపోసాగాయి.

"లోనికి పదండి..... సార్" కానిస్టేబుల్ హెచ్చరించాడు.

కానిస్టేబుల్ 'ఐ స్పెషలిస్ట్' ముందు స్లిప్ పెట్టాడు. రవిని లోపలి విభాగంలోకి వెళ్ళమని డాక్టర్ వేలు చూపించాడు. ఆమె భర్తను అనుసరించి లోనికి అడుగు పెట్టబోయింది. "వద్దమ్మా - మీరు మాట్లాడుకోవటం అమీన్‌సాబ్ చూస్తే... నాకు మాట వస్తుంది... మాఫ్‌కర్నా.... క్షమించండి..." అన్నాడు కానిస్టేబుల్.

"అయిదు నిముషాలు మాత్రమే మాట్లాడి వెళ్ళిపోతాను. ప్లీజ్" అంటూ చేతికి వ్రేలాడుతున్న హేండ్ బ్యాగ్ జిప్‌లాగి రెండు రూపాయల నోటు అతని చేతిలో పెట్టింది.

అతి మెల్లగా జరిగిన సంభాషణ ఒక చెవితో విన్న డాక్టర్ తల పైకెత్తి కానిస్టేబుల్‌కేసి చూసి.... "ఎక్కువసేపు కూర్చోరులే. లోనికెళ్ళనివ్వు" అని చెప్పి ఆమెను లోనికెళ్ళమని సైగ చేశాడు. కృతజ్ఞత నిండిన కళ్ళతో

ఆమె డాక్టరుకు వినయంగా నమస్కరించి లోనికెళ్లింది. బెంచిపై ప్రక్క ప్రక్కనే కూర్చున్నారు.

"నీ కోసం క్రిందంతా చూశాను."

"ఎందుకు చూశారు?... "ఐ" సెక్షన్‌కు వస్తానని తిరుపతిరెడ్డి గారితో చెప్పి పంపారుగా".....

"అవునవును.... మర్చిపోయాను".... తడబడ్డట్టుగా పెదవులు చప్పరించాడు. అంతా కంగారుగా ఉంది. హాస్పిటల్ ప్రతి అణువులోనూ చిక్కని స్థబ్దత. మరింత కంగారు పెడుతోంది.

"మీరు ఈరోజు రారేమోనని చాలా దిగులు పడిపోయాను.... ఇప్పటివరకూ. నేనీవేళ వస్తున్నట్టు తిరుపతిరెడ్డి గారికయినా సమాచారం అందిందో లేదో నని సందేహించాను... అయితే మీకెలా కబురు పెట్టారు - ఆయన... ఆయన స్వయంగా వచ్చారా? లేక మనిషిని పంపారా?

"అగ్గో తెలిసిందిలే.... ఈ పోలీసులు మనం అనుకున్నంత చెడ్డవాళ్ళేం కాదు. వాళ్ళూ మనుషులే... వాళ్ళకు మంచీ చెడూ తెలుసు. ఈ చిన్న పనిచేసి పెట్టమంటే చేసిపెడతారు"... అన్నాడు.

"మిమ్మల్ని కరీంనగర్ 'వన్‌టౌన్ పోలీసు స్టేషన్'లో పదిరోజులుంచి ఎక్కడికి తీసుకెళ్ళారుట.... ఆ రోజు నుండి మిమ్మల్ని ఏం చేశారోనని గుండెలు పగిలి చస్తున్నాం. నిద్రాహారాలు లేకుండా హైదరాబాద్‌లో అన్ని పోలీసు స్టేషన్లూ గాలించాం - ఎవరి నడిగినా, ఎంత డబ్బు ఖర్చు చేసుకొన్నా ఎవరూ చెప్పలేదు. రెండువేల రూపాయలు ఖర్చయినా మీరు జైల్లో ఉన్న వార్త తెలిసికోలేక పొయ్యాం.... మొన్న మనిషి ఒచ్చే వరకూ".... ఆమె అంది.

"చంపేశారు పొండి... నేననుకొన్నా మీరంతపని చేస్తారని... నేననుకొన్నట్టే జరిగింది. హైద్రాబాద్ తీసికెళ్ళి సి.బి.ఐ. కార్యాలయంలో ఉంచారు మూడు రోజులు.... ఇంటరాగేషన్ చేశారు... ఎక్కడ ఏ ఏ మీటింగులు పెట్టారు? మీ విప్లవ పంథా "ఏమిటని గుచ్చి గుచ్చి అడిగి, తిరిగి చివరకు (MISA) మీసా క్రింద డిటైయిన్ చేసి ఈ జైల్లో పడవేసి పొయ్యారు...."

ప్రక్క గదిలో డాక్టర్ టేబుల్ వద్ద కోలాహలం.

వాళ్ళిద్దరూ ప్రక్కకి తిరిగి చూశారు.

మోకాళ్ళ వరకూ తెల్లని కోట్లు. హౌస్ సర్జన్‌గా వచ్చిన లేడీ డాక్టర్లు వయ్యారంగా లోనికొస్తున్నారు. గుండీలు పెట్టుకోని తెల్లని కోట్లు - చేతివేళ్ళ మధ్య నాజూగ్గా మడిచి ఉంచిన రంగు రంగు సెతస్కోపులు అలంకారంగా ఉన్నాయి. "డాక్టర్‌గా సోషల్ స్టేటస్" (SOCIAL STATUS) సంపాదించిన గర్వం వాళ్ళ కళ్ళలో, మాటల్లో, కదలికల్లో తొణికిసలాడింది.

రోగులూ, రోగాలూ, హాస్పిటల్ వాళ్ళకొక కామన్ అఫైర్... ఒక రొటీన్ లైఫ్"

"ఆర్ యు మిస్టర్ రవీ" భుజాల వరకూ జుట్టు కత్తిరించుకొన్న లేడీ డాక్టర్ దగ్గరకొచ్చింది.

"యస్. ఐ.....యామ్".... రవి లేచాడు. తన భార్య లేచి ప్రక్కకు తప్పుకొంది. డాక్టర్ జుట్టు భుజాలపై విరబోసుకొంది - ఎర్ర రంగు పూసుకొన్న గోళ్ళు - చివరి వేలి గోరు పొడవుగా పెంచుకుంది.

రవి కళ్ళలో అయింట్‌మెంట్ పూసి వెళ్ళిపోయింది.

రవి కళ్ళు మూసుకొని ఆలోచించసాగాడు.

తన భార్య ఈ నెల పదిహేను రోజుల్లో ఎంతగానో కృశించిపోయింది. చిక్కిపోయి కొద్దిగా నల్లగా కనిపిస్తోంది. ధైర్యంగా ఉండమనీ - పిల్లల చదువు, ఆరోగ్యం జాగ్రత్తగా చూడమని ఎన్నో ఓదార్పు మాటలు చెప్పాలనుకొన్నాడు" అయిదు నిమిషాలు అయిపోతున్నట్టున్నాయి".... అనుకుంటూ అతను కళ్ళు తెరిచాడు.

"మండుతున్నాయా కళ్ళు"..... ఆమె అడిగింది.

"లేదులే కూర్చో... ఇటు".... కర్చీఫ్‌తో కళ్ళు తుడుచుకో సాగాడు.

ఆమె కూర్చోలేదు - గోడకానుకొని నిలబడి పరిశీలనగా చూడసాగింది భర్త కేసి.

"పిల్లలెవర్నీ తీసుకురాకుండా ఒక్కర్తెవే వచ్చావ్?.... పిల్లలెలా ఉన్నారు. బాబు మళ్ళీ బడి ఎగ్గొట్టి తిరుగుతున్నాడా?....

"పిల్లలేమయితే మీకెందుకూ?... వాడు ఏమైతే మీకెందుకూ- కానీ!... ఎన్నాళ్ళుండ దలుచుకొన్నారు మీరు ఈ జైల్లో"....

"వాళ్ళు విడిచి పెట్టే వరకూ" అని అతను అన్నాడు.

ఆమె అతని దగ్గరగా వచ్చి నిలబడి బ్రతిమిలాడసాగింది. "నేను చెప్పేది వినండి - మనకు ముగ్గురాడపిల్లలున్నారు - వాళ్ళకు పెళ్ళిళ్ళు, కట్నాలు ఎన్నో బరువులున్నాయి. మీరు దేశం, దేశం అంటూ జైలుపాలయిపోతిరి. ఇంటి వద్ద మా బాగోగులు చూసే వాళ్ళు కూడా ఉండాలికదా? నేను చెప్పినట్లు వినండి. ఈ రాజకీయాలకు దూరంగా ఉంటానని హామీ పత్రం వ్రాసిస్తే మీ దోస్తులు 'రమణారెడ్డి', 'వాసూ' వాళ్ళంతా మీ విడుదలకు ప్రయత్నం చేస్తారట.... కావాలంటే మీ పార్టీ వాళ్ళకు డొనేషన్స్ ఇస్తూ ఉందాం"....

"ఇదిగో నేను లోగడ చెప్పిందే మళ్ళీ చెబుతున్నా... అటువంటి పత్రాలూ గిత్రాలూ ఏమీ రాసివ్వను... ఇది మనకు పరీక్షా సమయం. జైల్లో ఉండటానికి కష్టాలు అనుభవించటానికి మనం వెనుకాడకూడదు. ఏ రకమైన త్యాగానికైనా మనం వెనుతియ్య కూడదు... ఎవరో త్యాగం చెయ్యాలి. ఆ త్యాగఫలం మనం అనుభవించాలనుకోవటం కన్న తుచ్ఛమైన విషయం మరొకటి లేదు..... పిల్లల పెళ్ళిళ్ళు.... కట్నాలు... డబ్బు సంపాదించటం, నిలవ చెయ్యటం, దానితో అల్లుడుగాళ్ళను కొనటం... వ్యక్తి ఆస్తి ఉన్న ఈ వ్యవస్థలో ప్రతి వ్యక్తి సెక్యూరిటీ కోసం ప్రాకులాడతాడు... అందుకని మనం ఈ వ్యవస్థను మార్చటానికి ప్రయత్నం చెయ్యాలి. సరేలే - ఇప్పుడా విషయాలేమీ మాట్లాడకు...." ఆవేశం ప్రతిధ్వనించింది అతని కంఠంలో. అతను భార్యకేసి సీరియస్‌గా చూశాడు.

"ఉ.... అంటే కోపం.... ఉద్యమాలలో ఊరేగదలుచుకున్న వారు మరి పెళ్ళెందుకు చేసుకున్నారు?"....

"పెళ్ళి చేసుకోలేదు... చేశారు"...

"తాళి కూడా వాళ్ళే కట్టారా?"…. ఆమె రెట్టించింది.

రవి అసహనంగా భార్యకేసి చూసి, తన సంభాషణ ఎవరైనా వింటున్నారేమోనని తొట్రుపాటుగా అటూ ఇటూ చూడసాగాడు. డాక్టర్ కుర్చీ పట్టుకొని దాని వెనుక నిలబడ్డారు హౌస్ సర్జన్స్. వాళ్ళు తమ కేసి చూస్తున్నారు. ''బందూక్'' పట్టిన కానిస్టేబుల్ చేతి క్రిందుగా వాళ్ళ చూపులు. "ఎక్వేరియమ్"లో రంగు రంగు చేపల్ని చూసినట్లు తననూ తన భార్యనూ చూస్తున్నారు.

ఆమెతో సంభాషణ మార్చాలన్న ఉద్దేశ్యంతో రవి అడిగాడు.

"మా అమ్మా బాపూ రాలేదా?"

"వచ్చారు…. అందరం ఒక్కసారే వస్తే కానిస్టేబుల్ రానివ్వడని అక్కడక్కడ వార్డ్ మూలల్లో నిలబడి మిమ్మల్ని చూస్తున్నారు ఇప్పటి వరకూ…. అరుగో" అంటూ వేలు చూపించింది.

అతను తలపైకెత్తి తలుపులు ఎదురుగా, నిలబడ్డ మనుషుల కేసి చూశాడు. కంటి రోగులు, ముసలీ ముతకా, కళ్ళపై పచ్చటి గుడ్డ పట్టీలు. వాళ్ళకు ఆసరాగా వాళ్ళ బంధువులు వాళ్ళ ముందు తెల్లని యూనిఫామ్స్‌లో వార్డ్ బోయ్‌లు. అందరి వెనుకా తల్లిదండ్రుల ముఖాలు – తలలు మాత్రమే కనిపిస్తున్నాయి నిశ్చలంగా పాత ఫోటోలో వెనుక వరసలో బేంచీలపై నిలబడిన అభాగ్యుల్లా ఉన్నారు మెడలు రిక్కించి.

"బాపూ" అంటూ "పిలిచి చెయ్యి ఊపాడు–రవి తెచ్చిపెటుకొన్న చిరునవ్వుతో.

తల్లిదండ్రులు ప్రతి చిరునవ్వు నవ్వలేదు. వాళ్ళిద్దరూ యాంత్రికంగా చేతులూపారు. కళ్ళలో నీళ్ళు తిరుగుతుంటే.

తనకు జైల్లో అన్ని సౌకర్యాలున్నాయనీ, తిండి విషయంలో ఏ లోపమూ లేదని చెప్పి వాళ్ళను ఓదార్చాలనుకున్నాడు. కానీ వరండాలోకి నడకటానికి కానిస్టేబుల్ అనుమతించడని ఆలోచన మానుకున్నాడు.

"ఈ నెలరోజుల నుంచీ ఒక్క ఉత్తరమైనా వ్రాయకూడదా? – ఫలానా జైల్లో ఉంచారని. మీ అమ్మ నాన్న ఎంత కంగారు పడిపోతున్నారో

ఆలోచించారా? పదిరోజులనాడు మీ నాన్న అర్ధరాత్రి లేచి "రవీ.... బిడ్డా.... వచ్చావా?" అంటూ పెద్దగా కేకలేసి తలుపు తీశాడు. మేమంతా లేచాం. తీరా చూస్తే ఎవరూ లేరు. అంతా చీకటి. ఏమిటి మామయ్యా! ఎందుకు పిలిచారని "అడిగితే...." వాడు వచ్చి పిలిచినట్లు తలుపు.... కొట్టినట్లు అనిపించిందమ్మా" అన్నాడు. పాపం వాళ్ళ కోసమైనా ఒక్క ఉత్తరం...." మాటలు పూరించలేక ఆమె కళ్ళల్లో నీళ్ళు ఒత్తుకోసాగింది.

పితృవాత్సల్యంతో తన తండ్రి సంధి పుట్టిన రోగిలా, తనకోసమై కలవరించి అర్ధరాత్రి తన కోసమై కేకలు వేయటాన్ని తలుచుకొని అతని శరీరం చల్లబడిపోయింది. నరాలు బిగునుకుబోయి శరీరం మొద్దుబారిపోయింది. దుఃఖంతో ముఖం వాలిపోయింది.

తన భార్య ఆ ముఖాన్ని చూడకుండా లేచి కిటికీ వద్ద నిలబడి 'వార్డ్స్'లోకి చూడసాగాడు.

హాస్పిటలంతా ఏదో దిగులు పుట్టించే వాసన. ఫినాయిల్‌తో కడిగిన వరండాల నుండి మందువాసనలు. తెల్ల రంగు పూసిన రెండు చక్రాల కుర్చీలు, ఆ మూలన డస్ట్ బిన్, డస్ట్ బిన్‌లో దూది చుట్టిన పుల్లలు, రక్తపు మరకలతో నిండిన గాజు గుడ్డలు, గాజు కిటికీల ఆవల ఎర్రదుప్పట్లు పరిచిన ఇనుప మంచాలు, వాటిపైన రోగులు.... ఆరిపోయిన కనుగుడ్లతో. ఎడ్మిషన్ దొరకని రోగులు ఇద్దరు మూల్గుతున్నారు. వరండా మూలల్లో. దుఃఖంతో కూడిన వాతావరణం జైలుకన్న ఎక్కువ నైరాశ్యం గూడు కట్టుకొని ఉంది.

"ఉత్తరం వ్రాయకుండ మిమ్మల్ని మరింత ఏడిపించాలని నాకేమీలేదు. ఇదిగో డిటెన్యూలు ఉత్తరాలు రాయటానికి కూడా ఒక పద్ధతి ప్రవేశపెట్టారు గవర్నమెంటు. డిటెన్యూలకూ వారికీ ఉన్న బంధుత్వాన్ని పేర్కొంటూ జైలు అధికారులకు దరఖాస్తు ఇవ్వాలి. దానిని ఆయా జిల్లాల పోలీసు సూపరింటెండెంట్స్ బంధుత్వాన్ని సర్టిఫై చెయ్యాలి".... అంటే నువ్వు నా భార్యవేనని పోలీసు "సూపరిం టెండెంట్" అంటే తప్ప, నీవు నా భార్యవు కాదన్నమాట".... నిట్టూరుస్తూ అతను కిటికీనుండి అవతలికి చూడసాగాడు.

"అయితే ఉత్తరాలు వ్రాయటానికి కూడా పెద్ద ప్రొసీజర్ ఉన్నదన్నమాట"....

"అవును. ఈ ప్రొసీజర్ పూర్తయే వరకే నేను మీకు ఉత్తరాలు వ్రాయటం కానీ, మిమ్మల్ని జైలుకు పిలిపించుకోవటంకానీ జరగవు – అన్నింటికీ పోలీసోళ్ళ పర్మిషన్ అడిగే రోజులొచ్చాయి... ఏం జేస్తాం?....

రవికీ తన భార్యకూ మధ్య దుర్భేద్యమైన స్థబ్ధత – ఊపిరాడని నిశ్శబ్దం. పెదవులపై సుడిగుండాలున్నట్టు మాటలు చిక్కుబడిపోయి గిర్రుగిర్రున తిరుగుతున్నాయి. కానిస్టేబుల్ "ఛలో... సాబ్... మనమే లాస్ట్... అందరూ వెళ్ళిపొయ్యారు..." అన్నారు. అప్పటివరకూ చేతిలో వ్రేలాడుతున్న సంకెళ్ళు రవి ముంజేతికి వేసి, స్క్రూ తిప్పి తాళం జేబులో వేసుకొన్నాడు. ఇనుప గొలుసు చివరను చేతిలోకి తీసుకొని కానిస్టేబుల్ ముందుకు అడుగువేశాడు. అతనిని అనుసరిస్తూ రవి కాలు కదిపాడు.

ఆమె నిర్ఘాంతపోయింది.

కళ్ళు విప్పార్చుకుని తన కళ్ళముందు జరిగిన విషయాన్ని పిచ్చిదానిలా చూసింది. ఆవిడ అరచేతులు చెమటతో ముద్దగా తడిసిపోయి, వశం తప్పి పోసాగాయి.

బేడీలు–బేడీలు–బేడీలు...

తన భర్త చేతికి బేడీలు–తన భర్త చేతికి బేడీలు పడతాయని ఆమె ఎన్నడూ ఊహించలేదు. ఎంత అవమానం... ఎంత అపమానం"...

అవమాన భారంతో ఆమె మనస్సు విలవిలలాడిపోయింది. అప్పటివరకూ ఆమె కళ్ళలో వలయాలు వలయాలుగా తిరుగుతూన్న కన్నీళ్ళు అంతరించి పోయాయి. క్రోధాగ్నితో కళ్ళు భగ్గున మండి పొయ్యాయి.

"ఏయ్?... ఏం చేస్తున్నావ్ నువ్వు... ఏ దొంగతనం చేశారని, ఏ హత్య చేశారని, ఏ దోపిడీ చేశారని – సంకెళ్ళు వేశావ్ వారికి నువ్వు... తీసెయ్యి వాటిని తీసెయ్యి ముందు ప్లీజ్... సంకెళ్ళు వేసిన మీ చేతులు చూపెట్టటానికా నన్ను రమ్మన్నారీ రోజు... తీసెయ్యండి... ఆసంకెళ్ళు పీకెయ్యండి... ఎందుకు వేయించుకున్నారీ సంకెళ్ళు"... పెద్దగా అరవసాగింది.

ఆమె మృదువైన కంఠంపై నీలిమ రంగు రక్తనాళాలు ఉబ్బసాగాయి. ఒణుకుతున్న ఆమె కాళ్ళూ చేతులూ పట్టుతప్పి పోసాగాయి. 'హాస్పిటల్' అన్న విచక్షణ కోల్పోయి ఆమె బిగ్గరగా కేకలు వేసి తూలి ముందుకు పడిపోయింది. ఆమె ఆకస్మిక ఉద్రేకాన్ని, అరుపులను వింటూన్న లేడి హౌస్ సర్జన్లు ఆమెను పొదవి పట్టుకొన్నారు.

"మీరు నడవండిసార్..." కంగారు పడుతున్న కానిస్టేబుల్ 'రవి' ని హెచ్చరిస్తూ చేతిలో గొలుసు లాగాడు. రవి అతనిని అనుసరించాడు. "స్టైయిర్ కేస్" దిగి పోర్టికోలో నిలబడ్డారు డిటెన్యూలు. ఇంకా ఇద్దరు డిటెన్యూలు రావల్సిఉంది. పోలీసు సబిన్స్పెక్టర్ తొందరపెడుతున్నాడు.

ఏడుపులు - గొల్లున ఏడుపులు.

ఎవరో గర్భిణీ స్త్రీ ప్రసవించలేక కన్ను మూసిందట. ఆ శవాన్ని బండిపై పెట్టి నిండా ముసుగు కప్పి తీసుకెడుతున్నారు. ఆ శవం చుట్టూ చేరిన ఆడవాళ్ళు గుండెలు పగిలేలా ఏడుస్తున్నారు. వాళ్ళ వెనుక నడుస్తున్న మగవాళ్ళు ముక్కులు చీదుకుంటూ, దిక్కులు చూస్తూ దుఃఖాన్ని దిగమింగటానికి ప్రయత్నిస్తున్నారు. హాస్పిటల్ ఆవరణలో ఉన్న ప్రజలు వాళ్ళను నిర్లిప్తంగా చూస్తూ నడుస్తున్నారు.

ఎవరి బ్రతుకులు వాళ్ళవి.

ఎవరి దుఃఖం - వారిది - ఎవరి సమస్యలు వారివి.

ఒకరి కన్నీళ్ళు మరొకరు తుడిచే సమ-జం కాదిది.

వృత్తిరీత్యా రాజకీయ నాయకులు ముగ్గురు-న్యూస్ పేపర్లు గంద్రంగా చేతిలో పట్టుకొని, రాజకీయాలు ప్రసారం చేసుకొంటూ మొబైల్ రేడియోల్లా వరండాల్లో నడుస్తూ పోతున్నారు. రకరకాల మనుషులు రకరకాలుగా మాట్లాడుకొంటూ హాస్పిటల్లో తిరుగుతున్నారు.

"హార్స్ రేసుల్లో", క్రికెట్ ఆట పిచ్చిలో గొంతు వరకూ మునిగిన నాగరికులు.

బ్రాకెట్ ఆట మైకంలో, కాటన్ మార్కెట్ కౌగిలిలో చిక్కుకున్న కార్మికులు.

బూతు సినిమాల నిషాలో కేరింతలు కొడుతున్న యువకులు ఇంకా ఎన్నో రకాలు మానసిక సుఖ వ్యాధులకు గురై తీపులు తీసుకొంటున్నారు.

"తన దేశ ప్రజలు ఎటుపోతున్నారు?" రవి అసహనంగా ఆలోచించసాగాడు.

అధికార గర్వం, కులగర్వం, మత మౌఢ్యం, స్వార్థం, మొదలైన నయంకాని "మాస్ హిస్టీరియా" రోగాలకు గురైన ప్రజలు పిచ్చి కేకలు, గావు కేకలు వేస్తూ తిరుగుతున్నారు...

డిటెన్యూలందరూ వచ్చారు. రవి సంకెళ్ళ గొలుసు మరొకరితో ముడివేయబడింది. కదిలిన పోలీసు వ్యాన్ సెంట్రల్ ప్రిజన్ వైపు దూసుకుపోసాగింది. రవి కళ్ళు ఇనుప జల్లెడ నుండి ప్రజలను చూస్తూ పరుగెడుతున్నాయి.

పోరాడవలసిన ప్రజలు వాహనాల మీద, కాలినడకలపై చిందరవందరగా నడుస్తున్నారు. ఊపిరాడని జనం ముక్కులపై చేతిగుడ్డలు పెట్టుకొని నడుస్తున్నారు.

అత్యవసర పరిస్థితి పడగ నీడలో – దేశం.

1981 ఆగస్టు "జ్యోతి" సంచిక నుంచి సేకరణ

సంపాదకులు – "శ్రీమతి లీలావతి రాఘవయ్య గారు".